

คติความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุในล้านนา Beliefs about Sumeru in Lanna

พระเปาโต ปากโร (กุนเหล็ก)

Phra Boatai Paphakaro (Kunlake)

วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

Wat Phra That Hariphunchai, Lamphun Province

Corresponding Author, Email: Boatai.Paphakaro@gmail.com

Received: 2024-12-06 Revised: 2024-12-20 Accepted: 2024-12-26

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ คือ 1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุในพระพุทธศาสนา และ 2. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุในล้านนา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ คือ การศึกษาเอกสารประกอบการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุมีปรากฏในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาในยุคหลัง คือ อรรถกถา จักรวาลทีปนี และไตรภูมิพระร่วง โดยได้กล่าวตรงกับว่า เขาพระสุเมรุศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล เป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตในภพและภูมิต่างๆ ของสัตว์โลก ตั้งอยู่เหนือน้ำ มีภูเขารองรับ 3 ลูก คือ ตรีภูฏ (สามเส้าหรือสามยอด) ความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุในล้านนานั้นก็ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนาเป็นหลัก ทำให้เกิดอิทธิพลต่อศิลปกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม และประเพณี วัฒนธรรม เช่น การสร้างวัดที่ยึดโยงกับแนวคิดของเขาพระสุเมรุ การสร้างสถูปสำหรับบูชาพระรัตนตรัย การบูชาเทวดาที่รักษาประจำเขาพระสุเมรุทั้ง 4 ทิศ เป็นต้น

คำสำคัญ : เขาพระสุเมรุ, จักรวาล, พระพุทธศาสนา, ล้านนา

Abstract

This research aims to 1. study the concept of Sumeru in Buddhism and 2. study the concept of Sumeru in Lanna. This is a qualitative research, a study of documents accompanying in-depth interviews.

The research results found that the concept of Sumeru appears in the Tripitaka and later Buddhist scriptures, namely, the Commentary, Chakravaladipani, and Trailbhun Phra Ruang. They directly state that Sumeru is the center of the world or universe, the residence of spirits in various realms and planes of the animal world. It is located above water and supported by three mountains: Trikut (triangle or three peaks). The belief in Sumeru in Lanna is mainly influenced by Buddhism, which has influenced art, paintings, sculptures, and traditions and cultures, such as the construction of temples that are linked to the concept of Sumeru, the construction of the Satabhan for worshiping the Triple Gem, and the worship of the guardian deities of Sumeru in the four directions.

Keywords: Mount Sumeru, Chakravartin, Buddhism, Lanna

บทนำ

เขาพระสุเมรุ คือ ศูนย์กลางของจักรวาลตามความเชื่อทั้งศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ อีกทั้งยังเป็นที่ตั้งของไพชยนต์มหาปราสาทอันเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ ภูมิจักรวาล และโลกสี่ฐานโดยมีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของสรรพสิ่ง ซึ่งถือว่าเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางจักรวาลตามคติพราหมณ์และพุทธ กล่าวคือ เป็นที่ประทับของเหล่าเทพเจ้า และเทวดาทั้งหลายอนึ่งยอดเขาพระสุเมรุนี้เป็นที่ตั้งแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์หรือเทวโลกอันมีเทวสภาพที่มีผู้ปกครองสูงสุดคือ พระอินทร์ และเกี่ยวข้องกับพระอิศวรหรือพระศิวะ เทพเจ้าสูงสุดในตรีมูรติผู้สถิต ณ เขาไกรลาส อีกทั้งยังเกี่ยวข้องกับพระวิษณุหรือพระนารายณ์ เทพเจ้าสูงสุดผู้สถิต ณ เกษียรสมุทร ผู้รักษาและคุ้มครองโลก ภูเขาที่เป็นศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล เป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตในภพและภูมิต่าง ๆ ของสัตวโลก เขาพระสุเมรุตั้งอยู่เหนือน้ำ 84,000 โยชน์ มีภูเขารองรับ 3 ลูก โดยส่วนฐานคือ ตรีภูฏ (สามเส้าหรือสามยอด) มีภูเขาล้อมรอบ 7 ทิว เรียกว่าสัตตบริภัณฑ์ คือ ยุคนธร กรวิก อสิเนธร สุทัต เนมินธร วินันตกะและอัสกัณ มีเทวดาจตุรหาราชิก และบริวารสถิตอยู่ (ณรงค์กรรณ รอดทรัพย์ และคณะ, 2557: 34)

ความเจริญของล้านนานั้นมีความเป็นมาควบคู่กับหลักธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งก่อให้เกิดองค์ความรู้จากวรรณกรรมชั้นครูที่มีความไพเราะและชั้นเชิงในการแต่งที่ให้อรรถรสและความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ซึ่งได้เป็นแบบอย่างของการจรรจนาวรรณกรรมหรือคัมภีร์ธรรมทางพระพุทธศาสนาล้านนาในยุคต่อมา และแต่ละเรื่องล้วนมีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์

ศาสนา และวัฒนธรรม ที่ทำให้ทราบถึงความเป็นมา และ บริบททางสังคมในล้านนาได้ว่า มีความเชื่อ มีความรู้ความเข้าใจ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี

1. คัมภีร์ในพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องกับไตรภูมิที่มาของไตรภูมิภูมินั้น องค์ผู้ทรงนิพนธ์บอกไว้ชัดเจนว่ามีที่มาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อнуฎีกา และปกรณ์วิเสส รวมทั้งหมดประมาณ 30 พระคัมภีร์เอามาผสมกัน ตั้งชื่อว่าไตรภูมิภูมิก็คือพระวินัย พระสูตร พระอภิธรรม อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมคค์และหนังสืออื่น เช่น พระอรรถกถาจตุราคม อรรถกถาฎีกา พระอภิธรรมาวดาร พระอภิธรรมสังคห พระสมุญจลลิลาสินีพระปัญจสุทนต์พระสารัตถปกาสินี พระมโนรพปฐพีพระลีนตลกปกาสินีฎีกาพระวินัย ฯลฯ

2. อิทธิพลความเชื่อเรื่องไตรภูมิของคนในสังคมล้านนา ความคิดเรื่องไตรภูมิ ทำให้ผู้คนประพฤติปฏิบัติดีดีทำให้เห็นวิถีชีวิตของคนไทยที่ได้รับอิทธิพลความเชื่อมาจากศาสนาและยังเป็นรากฐานสำคัญของภูมิปัญญาดั้งเดิมที่ใช้อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆในสังคมและวัฒนธรรมไทย ตลอดจนเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมในดินแดนแถบนี้ที่มีลักษณะเด่นด้วยการสื่อความหมายจากหลักธรรม ในพระพุทธศาสนา โดยสัมพันธ์เชื่อมโยงกับงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ เช่น สถาปัตยกรรม และ จิตรกรรม

อิทธิพลความเชื่อเรื่องไตรภูมิในงานสถาปัตยกรรมล้านนาทางด้านสถาปัตยกรรมชาวล้านนาจะไม่นิยมสร้างให้ดูโดดเด่นเป็นศูนย์กลางจักรวาลแต่กลับนิยมสร้างให้กลมกลืนอยู่ท่ามกลางธรรมชาติความเชื่อในไตรภูมินี้พบในการสร้างพระเมรุมาศ พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระบรมศพและพระศพ เมื่อมีเจ้านายชั้นสูงของราชอาณาจักรได้เสด็จสู่สวรรคาลัย เป็นศิลปกรรมชิ้นเอกที่ได้รับการสืบทอดมาสู่ปัจจุบัน พระราชพิธีการส่งเสด็จ มีขั้นตอนและระเบียบวิธีการมากมาย ไม่ว่าจะเป็นกระแสน้ำจะเปลี่ยนไปอย่างไรพระราชพิธีนี้ยังคงดำรงรักษารายละเอียดไว้ค่อนข้างสมบูรณ์ประกอบด้วยความคิดตามคตินิยม และศิลปกรรมแขนงต่างๆตลอดจนการรังสรรค์ออกแบบอย่างวิจิตรพิสดารเหมาะสมกับฐานันดรแห่งพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายพระองค์นั้นๆ นั่นคือ พระเมรุมาศซึ่งมีการถ่ายทอดแนวคิดเรื่องไตรภูมิไว้อย่างสมบูรณ์ (พระวิจิตร วิจัย อิทธิโก (ชัยเจริญวรรณ), 2560: 21-30)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุในพระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุในล้านนา

ระเบียบวิธีวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ทำการรวบรวมข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากพระไตรปิฎก อรรถกถา และรวบรวมข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) จากหนังสือ ตำรา เอกสารทางวิชาการ มีวิธีดำเนินการวิจัยดังนี้

1. รูปแบบการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพผสมกับการวิจัยเชิงเอกสาร ผู้วิจัยมุ่งศึกษาวิเคราะห์จากคัมภีร์ไตรภูมิฉบับล้านนา โดยมีการศึกษาและเก็บข้อมูล เรื่องเขาพระสุเมรุ จากพระไตรปิฎก วรรณกรรมต่างๆ และ ศึกษาข้อมูลความเชื่อ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) ที่สร้างขึ้น และตรวจสอบความถูกต้องโดยผู้เชี่ยวชาญ

2. กลุ่มเป้าหมาย/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informants)

ผู้วิจัย ใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth interview) กับบุคคลผู้มีองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนาในล้านนา เพื่อเสริมข้อมูลในด้านเอกสาร จำนวน 15 รูปหรือคน

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ดำเนินการสร้างเครื่องมือในการวิจัยโดยศึกษาเอกสารวิชาการและจากงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดของเขาพระสุเมรุในล้านนา

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล โดยการศึกษาวิเคราะห์เอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จากนั้นจึงทำการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) แล้วนำเสนอในรูปแบบการพรรณนา

ผลการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุในพระพุทธศาสนา

1.1 แนวคิดเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุในพระพุทธศาสนาที่ปรากฏพระไตรปิฎก

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้นำแนวคิดเรื่องภพเชิงจักรวาลในพระสูตรและ คำอธิบายในคัมภีร์อรรถกถามาใช้ในการอธิบายคุณสมบัติของพระพุทธเจ้าในบทพุทธคุณที่ว่า “โลกวิทู” เพราะทรงรู้โลกอย่างกระจ่างรอบด้าน หมายความว่า ทรงรอบรู้โลกอย่างทะลุปรุโปร่งโดย ประการทั้งปวง ในการอธิบายความหมายของคำว่า “โลก” ที่พระพุทธเจ้าทรงรู้อย่างแจ่มแจ้งนั้น พระพุทธโฆษาจารย์ได้แบ่งโลกออกเป็น 2 นัย พระพุทธโฆษาจารย์เสนอว่า พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งสภาวะของโลก เหตุเกิดของโลก ความดับโลก และวิธีเข้าถึงความดับโลก ได้ยกพระบาลีที่ตรัสแก่โรหิตัสสเทพบุตรเพื่อสนับสนุนการอธิบายความหมายของโลกว่า “เทพบุตร เราไม่กล่าว ที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติไม่อุบัติว่า ‘พึงรู้พึงเห็น พึงถึงได้’ ด้วยการไป เราไม่กล่าวว่าการที่บุคคลยังไม่ถึงที่สุดแห่งโลกจะทำที่สุดแห่งทุกขได้ แต่เราบัญญัติโลก และโลกสมุทัย โลกนิโรธ โลกนิโรธคามินีปฏิปทา ในร่างกายที่ยาว

ประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้เอง”

ในพระสูตร โรหิตัสสเทพบุตรเข้าไปทูลถามพระพุทธเจ้าเพราะต้องการจะทราบ ว่า ที่สุดแห่งโลกที่เดินทางไปถึงแล้วจะไม่เกิด แก่ เจ็บ ตาย จุตีหรืออุบัติมีอยู่หรือไม่ ซึ่งจะเห็นว่า โลกในคำถามของเทพบุตรนั้นเป็นโลกเชิงอภิปราย หรือ โลกเชิงสถานที่ พระพุทธเจ้าทรงตอบคำถามของ เทพบุตรโดยการตรัสถึงโลกที่มีการเกิดและดับคล้อยตามคำสอนเรื่องอริยสัจ 4 พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวถึงโลก 3 อย่าง คือ สังขารโลก สัตว์โลก โอกาสโลก

1) **สังขารโลก** พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายโลกชนิดนี้โดยยกตัวอย่างจากข้อความในพระ สูตร “โลก คือ สัตว์ทั้งปวงตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร” (พระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทย, เล่ม 11 ข้อ 303: 251) ตามการอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์โลกชนิดนี้ หมายถึง สิ่งมีชีวิตที่ประกอบด้วยชั้นธรรมาภพภูมิทั้งหลายที่อาศัยอาหารในการดำรงอยู่ มหาภูตกาซึ่ง เป็นคัมภีร์อธิบายข้อความในคัมภีร์วิสุทธิมรรคอธิบายเพิ่มเติมว่า สังขารโลกได้แก่ชั้นทั้งหลายที่ถูกปรุงแต่ง หรือหล่อเลี้ยงด้วยปัจจัยทั้งหลาย ข้อความที่ว่า “ตั้งอยู่ได้ด้วยอาหาร” หมายถึง อยู่ได้ด้วยอาศัยปัจจัย หรือ เป็นไปได้เพราะอาศัยปัจจัย พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้นิยามความหมายของ “สังขารโลก” ว่า โลกคือสังขาร ได้แก่ ประชุมแห่งสังขารทั้งหลายอันต้องเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2538: 310)

2) **สัตว์โลก** พระพุทธโฆษาจารย์ยกตัวอย่างจากข้อความว่า “(เห็น) ว่าโลกเที่ยงบ้าง ว่าโลกไม่เที่ยงบ้าง” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 9 ข้อ 421: 184) มหาภูตกาอธิบายสัตว์โลกว่าเป็นที่ประชุม หรือเป็นความสืบทอดแห่งชั้นทั้งหลายที่เนื่องด้วยอินทรีย์และที่ได้ชื่อ ว่า “สัตว์” เพราะชดส่ายไปในอารมณ์ต่างๆ มีรูป เป็นต้น

3) **โอกาสโลก** พระพุทธโฆษาจารย์อธิบายความหมายของโลกชนิดนี้โดยการยกตัวอย่าง จากข้อความพระบาลีในพรหมนิมิตตนิคสูตรว่า “ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ ย่อมโคจรส่องทิศให้สว่าง อยู่เท่าใด อำนาจของท่านย่อมเป็นไปใน 1,000 จักรวาลเท่านั้น” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 12 ข้อ 503: 540) ข้อความในพระสูตรนี้แสดง เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพกาพรหม ผู้มีความเห็นผิดว่าพรหมโลกเป็นดินแดนที่เที่ยงแท้ พระพุทธเจ้าทรงปฏิเสธทิวทัศน์ของพรหมนั้นและยืนยันว่าพระองค์รู้แจ้งว่า พรหมโลกไม่เที่ยงและไม่ มี ภูมิของสัตว์ใดเที่ยงแท้ทรงชี้ให้พกาพรหมได้ทราบว่า พื้นที่ในพรหมโลกที่พกาพรหมมีอำนาจมี ขอบเขต 1,000 จักรวาล

พระพุทธโฆษาจารย์ให้รายละเอียดของจักรวาลในความหมายของโอกาสโลกสอดคล้องกับ ข้อความในอรรถกถาที่อธิบายเรื่องโลกธาตุหรือจักรวาล การอธิบายเช่นนี้ทำให้จักรวาลมีรายละเอียด เพิ่มขึ้นกว่าจักรวาลที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรทั้งหลาย ต่อไปนี้คือ

ข้อความที่อธิบายขอบเขตพื้นที่ของ“หนึ่งจักรวาล” ใน โอกาสโลกของพระพุทธโฆษาจารย์ใน คัมภีร์วิสุทธิมรรค

1) ว่าโดยขนาด จักรวาลอันหนึ่ง โดยยาวและโดยกว้าง ประมาณ 1,203,450 โยชน์ (1 โยชน์ = 16 กิโลเมตร) ส่วนโดยรอบปริมาตรทั้งสิ้น (ของจักรวาลนั้น) ประมาณ 3,610,350 โยชน์

2) ว่าโดยความหนาของแผ่นดิน ในจักรวาลนั้นแผ่นดินนี้กล่าวโดยความหนา มีประมาณ ถึงเท่านั้นคือ 240,000 โยชน์

3) ว่าโดยความหนาของน้ำรองแผ่นดิน สิ่งที่รองแผ่นดินนั้น คือ น้ำอันตั้งอยู่ บนลม โดย ความหนามีประมาณ ถึงเท่านั้นคือ 480,000 โยชน์

4) ว่าโดยขนาดความหนาของลมรองน้ำ ลมอัน (พัดดัน) ขึ้นฟ้า (โดยความหนา) มี ประมาณ 960,000 โยชน์นี้เป็นความตั้งอยู่พร้อมมูลแห่งโลก

5) ว่าโดยขนาดภูเขาสิเนรุและต้นไม้ประจำทวีป ในจักรวาลที่ตั้งอยู่พร้อมมูล อย่างนี้นั้น มี ภูเขาสิเนรุอันเป็นภูเขาสูงที่สุด หยั่ง (ลึก) ลงไปในมหาสมุทร 84,000 โยชน์สูงขึ้น ไป (ในฟ้า) ก็ ประมาณเท่านั้นนั้น ภูเขาใหญ่ทั้งหลาย คือภูเขาคุคันธร ภูเขาอิสินธร ภูเขากรีกะ ภูเขาสุทิสสนะ ภูเขาเนมินธระ ภูเขาวินตกะ ภูเขาอัสนัณณะตระการไปด้วยรัตนะหลากหลาย รวากับภูเขาทิพย์ หยั่ง (ลึก) ลงไป (ในมหาสมุทร) และสูงขึ้นไป (ในฟ้า) โดยประมาณกึ่งหนึ่งๆ แต่ประมาณแห่งภูเขา สิเนรุไปตามลำดับ ภูเขาใหญ่ทั้ง 7 นั้น (ตั้งอยู่) โดยรอบภูเขาสิเนรุ เป็นที่อยู่ของมหाराช เป็นที่ๆ เทวดาและยักษ์อาศัยอยู่

6) ว่าโดยขนาดภูเขาจักรวาล ภูเขาจักรวาลหยั่ง (ลึก) ลงไปในมหาสมุทร 82,000 โยชน์ สูงขึ้นไป (ในฟ้า) ก็เท่ากันนั้นภูเขาจักรวาลนี้ตั้งล้อมโลกธาตุทั้งสิ้นนี้

7) ว่าโดยขนาดของภพและ ทวีป ในโลกธาตุนั้น มีดวงจันทร์(ขนาดวัดรอบ) ประมาณ 49 โยชน์ดวงอาทิตย์ประมาณ 50 โยชน์ ภพดาวดึงส์ 10,000 โยชน์ภพอสูร มหานรก อเวจีและชมพูทวีปก็เท่ากันนั้น อมรโคยานทวีป 7,000 โยชน์บุพพิเทหทวีปก็เท่านั้น อุตตรกุรุทวีป 8,000 โยชน์หนึ่ง ในโลกธาตุนั้นทวีปใหญ่ทวีป หนึ่งๆ มีทวีปน้อยเป็นบริวาร ทวีปละ 500 สิ่งทั้งปวง (ที่กล่าวมานี้) นั้น (รวม) เป็นหนึ่งจักรวาล ชื่อ ว่า หนึ่งโลกธาตุ ในระหว่างแห่งโลก ธาตุทั้งหลาย มีโลกันตริยนรก (แห่งละ 1) พระพุทธเจ้าทรงหยั่งรู้โอกาสโลกนี้อย่างแจ่มแจ้งด้วย พุทธญาณอันไม่มีที่สิ้นสุด

1.2 ลักษณะของเขาพระสุเมรุในพระพุทธศาสนา

ลักษณะของแนวคิดเขาพระสุเมรุในพระพุทธศาสนา พระพุทธโฆษาจารย์ให้รายละเอียดของจักรวาลในความหมายของโอกาสโลกสอดคล้องกับ ข้อความในอรรถกถาที่อธิบายเรื่อง

โลกธาตุหรือจักรวาล การอธิบายเช่นนี้ทำให้จักรวาลมีรายละเอียด เพิ่มมากขึ้นกว่าจักรวาลที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรทั้งหลาย ต่อไปนี้คือข้อความที่อธิบายขอบเขตพื้นที่ของ “หนึ่งจักรวาล” ในโอกาสโลกของพระพุทธโฆษาจารย์ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ในบทนี้ยังอธิบายไว้ถึงเขาพระสุเมรุไว้ว่าโดยขนาดภูเขาสิเนรุและต้นไม้ประจำทวีปในจักรวาลที่ตั้งอยู่พร้อมมูลอย่างนี้นั้น มี ภูเขาสิเนรุอันเป็นภูเขาสูงที่สุด หยั่ง (ลึก) ลงไปในมหาสมุทร 84,000 โยชน์สูงขึ้นไปในฟ้า) ก็ ประมาณเท่ากันนั้น ภูเขาใหญ่ทั้งหลาย คือภูเขาอัมรินทร์ ภูเขาอิสินธร ภูเขากรวิกะ ภูเขาสุทิสสะ ภูเขาเนมินธร ภูเขา วินตะกะ ภูเขาอัสดกัณณะตระการไปด้วยรัตนะหลากหลายราวกับภูเขาทิพย์ หยั่ง (ลึก) ลงไป (ในมหาสมุทร) และสูงขึ้นไป (ในฟ้า) โดยประมาณกึ่งหนึ่งๆ แต่ประมาณแห่งภูเขาสิเนรุไปตามลำดับ ภูเขาใหญ่ทั้ง 7 นั้น (ตั้งอยู่) โดยรอบภูเขาสิเนรุ เป็นที่อยู่ของมหาราช เป็นที่ๆ เทวดาและยักษ์อาศัยอยู่ ภูเขาหิมพานต์สูง 500 โยชน์ยาวและกว้าง 3,000 โยชน์(เท่ากัน) ประดับไปด้วยยอดถึง 84,000 ยอด ต้นชมพู (หว่า) ชื่อ นคะ วัตรอบลำต้นได้ 15 โยชน์ลำต้นสูง 50 โยชน์ และกิ่ง (แต่ละกิ่ง) ยาว 50 โยชน์แผ่ออกไปวัดได้ 100 โยชน์โดยรอบ และสูงขึ้นไปก็เท่ากันนั้นด้วย อานาภาพของต้นชมพู(นี้) ทวีปนี้ถูกประกาศชื่อว่า ชมพูทวีป ก็แลขนาดของต้นชมพูนี้ใด ขนาดนั้นนั่นแหละเป็นขนาดของต้นจิตราปาลีส(แคฝอย) ของพวกอสูร ต้นสิมพลี (จั่ว) ของพวกครุฑ ต้นกัทัมพะ (กระทุ่ม) ในอมรโคยานทวีป ต้นกัปปะในอุตตรกุรวทวีปต้นสิริระ (ชีก) ในบุพพิเทหทวีป ต้นปาริฉัตต กะ ในดาวดึงส์เพราะเหตุนี้แล ท่านโบราณจารย์จึงกล่าวไว้ว่า (ต้นไม้ประจำภพและทวีปคือ) ต้น ปาลีสต้นสิมพลีต้นชมพูต้นปาริฉัตตกะของพวกเทวดา ต้นกัทัมพะ ต้นกัปปะ และต้นที่ 7 คือ ต้นสิริระ

2. คติความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุในล้านนา

2.1 คติความเชื่อเขาพระสุเมรุในล้านนา

คัมภีร์ไตรภูมิล้านนา ฉบับของวัดเสนาหิน ตำบลหนองหอยอำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ได้กล่าวไว้ว่า “จักรวาล มีเขาสิเนโร ตั้งอยู่กลาง ตั้งอยู่เหนือเขตรีกุด 3 เหมือนก้อนเส้า และมีเขาบรรพพริภันต์ 7 ชั้น เขาสิเนโร มีทวีปใหญ่ 4 ด้าน ล้อมกันเป็นบริวาร มีน้ำสมุทรในจักรวาล ป่าหิมพาน มีนารกใหญ่ 8 หม้อมีนารกน้อย 4 ร้อย หม้อ เป็นบริวาร บนแผ่นดินมีกามาวจรภูมิ ทั้ง 6 ชั้นแล มีรูปาวจรภูมิทั้ง 6 ชั้น และ อรูปาวจรภูมิมี 4 ชั้น ในระหว่างแห่งจักรวาลก็มีโลกันตรนรกแล รัศมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ส่องไปไม่ถึง น้ำสมุทรในกันตรนรกที่นั่นมีความเย็นมากนัก คนที่กระทำบาปมาก กล่าวคำโกหกไม่ตีและกระทำให้ศาสนาพระพุทธเจ้าให้หม่นหมอง ไม่เคารพพระพุทธเจ้าไม่เคารพพระสงฆ์เมื่อตาย ได้ไปตกนรกที่นั่น เมื่อตายแล้วเกิดอีก ร้อยปีพันปี หมื่นปี ได้กล่าวถึงชมพูทวีปภูเขาและแม่น้ำต่าง ๆ มีต้นไม้ใหญ่” ซึ่งในคัมภีร์นี้ได้กล่าวถึงจักรวาล มีเขาสิเนโร ตั้งอยู่กลาง เป็นคติความเชื่อของชาวล้านนาสืบมาจนถึงปัจจุบัน จากหลัก

ฐานเขาสุเมรุหรือสิโรที่ตั้ตั้งอยู่วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เขาพระสุเมรุจำลองนั้น ไม่ทราบประวัติความเป็นมา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ขององค์พระธาตุหริภุญชัย เชื่อกันว่ามีมาแล้วตั้งแต่สมัยหริภุญชัย จากร่องรอยของฐานศิลาแลงเตี้ยๆ ที่จมฝังในพื้นที่คอนกรีต อย่างน้อยที่สุด ก็มีการกล่าวถึงในโคลงนิราศหริภุญชัย ความว่า “พระเมรุนายเนื่อครอบ เรียมทุกซ์”

ภาพที่ 1 เขาพระสุเมรุจำลอง วัดพระธาตุหริภุญชัยวรมหาวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน

กล่าวคือ ไตรภูมิฉบับล้านนาทั้งหมดเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นโดยพระเถระล้านนา เพื่อใช้ตอบคำถามเกี่ยวกับที่มาของมนุษย์ โลก ดินแดนที่สัตว์ทั้งหลายอาศัยอยู่ และแดนนิพพาน เป็นการตอบในลักษณะการอ้างอิงหลักฐานมาจากคัมภีร์ทางศาสนา โดยจักรวาลที่ป็นี้ได้มีการรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบชัดเจน เรื่องราวเกี่ยวกับจักรวาลเป็นการตอบสนองต่อความเชื่อในสิ่งที่ไม่ปรากฏในธรรมชาติทั่วไป เป็นสิ่งที่เกิดจากการหยั่งรู้และเป็นไปตามกฎแห่งกรรม ใช้ในการอบรมสั่งสอนคนให้มีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป และเร่งทำความดีส่วนการถ่ายทอดผ่านงานศิลปกรรมทางพุทธศาสนา เปรียบเสมือนการถ่ายทอดรูปแบบให้ปรากฏเป็นการจำลองจักรวาลให้เห็นชัดเจน โดยการกำหนดศูนย์กลางของจักรวาลมีความ

หมายถึงพระพุทธเจ้า และยังสามารถสร้างในด้านคุณค่าทางด้านสังคม คือ คัมภีร์ไตรภูมิล้านนา ได้สร้างคุณค่าที่มีอิทธิพลต่อความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมล้านนา ซึ่งทำให้เป็นรากฐานที่สำคัญที่ปลูกฝังความเชื่อเหล่านี้และเป็นการยึดมั่นในคำสอนและเป็นการผสมผสานแนวความคิดที่มีเดิมอยู่แล้วจึงทำให้เป็นอัตลักษณ์ของล้านนาโดยแท้จริง นอกจากนี้ถือว่าเป็นพื้นฐานแทรกคำสอนทางพระพุทธศาสนาสู่จิตใจคนสะท้อนอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมเป็นแรงบันดาลใจให้ผู้สร้างเป็นคัมภีร์ธรรม ให้เราเห็นอยู่ในทุกวัดทั้งในเรื่องความเชื่อ ค่านิยม วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องความเชื่อนรก สวรรค์ เป็นการปลูกฝังทัศนคติต่อสังคม และมีกลวิธีในการนำเสนอในรูปแบบต่างๆ เพื่อให้เห็นพ้องตรงกันแนวความคิด คัมภีร์ไตรภูมิได้ประพันธ์เสนอมาในรูปวรรณกรรม ส่งเสริมให้ผู้อ่านอันเป็นที่ยอมรับความเชื่อของสังคมและยอมรับหลักของศาสนาเหล่านั้นและมีโน้ตทัศน์ร่วมต่อสังคม คือ

- 1) กฎเกณฑ์ต่อสังคม อันได้แก่ ศีลธรรม กรอบจารีตประเพณี และธรรมเนียมต่างๆ
- 2) มีความรับผิดชอบต่อสังคมในฐานะเป็นหน่วยหนึ่งของสังคมนั้น
- 3) มโนทัศน์เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม วรรณกรรมได้เสนอแนวคิดร่วมของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมไปสู่สภาพของสังคมมนุษย์ที่ดีกว่าด้วยความเกรงกลัวต่อบาป
- 4) มีการเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่สภาพที่ดีขึ้น และไม่นำไปสู่สภาพชีวิตสังคมที่ไม่ดี หรือไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่คนเพียงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งพยายามผลักดันจะให้เป็นไปแต่ไม่ไข่มโนทัศน์ร่วมของสังคม
- 5) เป็นการสร้างมโนคติของปัจเจกบุคคลให้พยายามปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลงพัฒนาตนเองเพื่ออยู่กับสังคมที่ดี ดังนั้น วรรณกรรมจึงเป็นมรดกความเชื่อเป็นหลักให้กับสังคม ซึ่งก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่แสดงเอกลักษณ์ล้านนา และเป็นเครื่องบ่งชี้ความเป็นอารยะของชาติพันธุ์

คัมภีร์ไตรภูมิล้านนานี้มีบทบาทต่อสังคม 2 ประการคือ ทางนามธรรม คือด้านคติความเชื่อ มีธรรมคำสอนที่ขัดเกลากฎติกรรมของคนในสังคม ทั้งในด้านรูปธรรม สังเกตจาก ถาวรวัตถุ ปุชนียวัตถุ ศิลปะประติมากรรม การก่อสร้างที่มีอยู่ในวัด วรรณกรรมไตรภูมินี้ นอกจากทำหน้าที่เป็นวรรณกรรมคำสอนแล้ว ก็ยังเป็นตัวส่งเสริมและกระตุ้นจิตสำนึกทางด้านศีลธรรม จริยธรรมในสังคม และมีบทบาทในการสร้างจิตสำนึกให้กับคนในสังคม ให้เล็งเห็นถึงคุณค่าที่มีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อนำไปสู่ประเพณีพิธีกรรมของชาวล้านนา คติความเชื่อประเภทต่างๆ เช่น เรื่องกฎแห่งกรรม เรื่องของการทำดีได้ดีทำชั่วได้ชั่ว อาณิสสการให้ทาน รักษาศีล การภาวนาถือได้ว่าเป็นที่ยอมรับของสังคมล้านนาตราบเท่าทุกวันนี้ ดังนั้น จึงพอสรุปลักษณะคุณค่าและความสำคัญของคัมภีร์ไตรภูมิที่มีต่ออิทธิพลต่อล้านนา ดังนี้

1) เป็นคัมภีร์ที่อธิบายผลของการประกอบกุศลกรรมในการให้ทาน การรักษาศีล การภาวนา ความเชื่ออันสูงส่ง ของการทำความดีตามหลักของศาสนา ทำให้เกิดความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา

2) เป็นคัมภีร์ที่ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมคนในสังคมให้หันมาทำกรรมดี ตระหนักถึงความชั่ว ทำให้คนในสังคมมีจิตสำนึกต่อบุคคลที่กระทำความผิดให้ผลในทางที่ดีไม่ว่าเป็นชาตินี้หรือว่าชาติหน้า เพื่อเป็นหนทางหนึ่งที่ได้ศึกษาธรรมที่สูงขึ้นไปจนบรรลุนิพาน

3) เป็นคัมภีร์ที่ทำให้เกิดการผสมผสานแนวความคิด ความเชื่อที่มีอยู่เดิม กับความเชื่อในพุทธศาสนาเข้าด้วยกันอย่างกลมกลืนจนแยกไม่ออกว่าเรื่องใดเป็นความเชื่อเดิม เพราะแต่ละประเพณีพิธีกรรมก็ย่อมมีพุทธศาสนาเข้าไปมีส่วนร่วมในการดำเนินชีวิตชาวล้านนา

4) คัมภีร์ไตรภูมิทำให้เป็นแนวทางที่จะทำให้เกิดความเชื่อมั่นในพระพุทธศาสนา

5) ทำให้เกิดรูปแบบใหม่เกิดขึ้นอย่างกลมกลืนกัน ระหว่างวัฒนธรรมประเพณี คติความเชื่อในทางคำสอนของพระพุทธศาสนากับคติความเชื่อเดิม

6) เป็นคัมภีร์ที่มีอานิสงส์เท่ากันเมื่อได้สร้าง จารหรือจ้างวานผู้อื่นสร้าง รวมถึงแนวคิดที่ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการสร้างหรือจารคัมภีร์ เช่น คติความเชื่อ ค่านิยมที่ถือปฏิบัติ จนถึงประเพณีในการสร้างถวายวัดวาอารามต่างๆ และอิทธิพลทางหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาอันได้แก่ อิทธิพลทางการศึกษา อิทธิพลทางคติความเชื่อ เช่น คติความเชื่อเรื่องการให้ทานและผลของการให้ทาน คติความเชื่อเรื่องกรรมและการให้ผลของกรรม การสร้างพระพุทธรูป “อักษรตัวหนึ่ง หรือวรรณยุกต์อันหนึ่งเท่ากับพระพุทธรูปองค์หนึ่ง...ผู้ที่เขียนเองก็ดี หรือให้ผู้อื่นเขียนก็ดี หรือผู้ที่อุทิศมาถวายการจารึกพระไตรปิฎก ในภายหน้าจะเป็นศิษย์พระศรีอริยเมตไตรยที่มีปัญญา...” (สัมภาษณ์: ดร.พัลลภ หารุคำจา) อานิสงส์การสร้างคัมภีร์โดยจารเอง และให้คนอื่นจารคัมภีร์ว่า “ผู้เป็นบัณฑิตมีปรีชาญาณสร้างเอง หรือให้ผู้อื่นสร้างคัมภีร์ อรรถกถา และฎีกา ย่อมถือว่าเป็นบุญ และมีอานิสงส์ไม่มีสิ้นสุด เท่ากับการสร้างพระเจดีย์ 84,000 องค์ เท่ากับการสร้างพระพุทธรูป 84,000 แห่ง” (สัมภาษณ์: ดร.ณพพันธ์ สมเจริญ)

พระเทพรัตนนายก กล่าวว่า “เขาพระสุเมรุจำลอง ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ขององค์พระบรมธาตุหริภุญไชย หรืออยู่ตรงกันข้ามกับหอธรรม (หอไตร) ลักษณะของเขาพระสุเมรุพบว่าร่องรอยเดิมตั้งแต่สมัยหริภุญไชยเคยก่อด้วยศิลาแลง ก่อนที่จะเปลี่ยนวัสดุมาก่อด้วยปูนทาสีแดง มีฐานตอนล่างทรงกลมสามชั้น หมายถึง “ผาสามเส้า” หรือตรีภูม ถัดขึ้นไปเป็นชั้นของนาคซึ่งพันเกี่ยววัดโดยรอบ หมายถึงเขาสัตตบริภัณฑ์ 7 ชั้นที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ในไตรภูมิพระร่วง ได้กล่าวว่า เขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของจักรวาลและถูกล้อมรอบด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์และทะเลสี่พันครุ ภูเขาแต่ละลูกจะอยู่ลดหลั่นกันลงมา โดยนับจากชั้นในสุดคือ ยุ

คันธ อธิสนธ กรวิก สุทฺธนะ เนมิณธ วินันตะกะ และอัฏกัณณะ และตอนบนสุดที่ทำด้วยทอง จังโกปิตทองคำเปลวนั้น เป็นมณฑปยอด เปิดช่องสี่ด้าน เป็นตัวแทนของ “ปราสาทไพชยนต์” (สัมภาษณ์: พระเทพรัตนนายก)

พระครูวิบูลเจติยาทร, ผศ. กล่าวว่า “เขาสุเมรุในล้านนาได้สร้างคุณค่าที่มีอิทธิพล ต่อความเชื่อวัฒนธรรมการปกครองให้เกิดขึ้นในสังคมล้านนา ทำให้เป็นรากฐานที่สำคัญที่ปลูกฝังความเชื่อเหล่านี้ อีกทั้งยังเป็นการยึดมั่นในคำสอนและเป็นการผสมผสานแนวความคิดที่มีเดิมอยู่แล้วจึงทำให้เป็นอัตลักษณ์ของล้านนาโดยแท้จริง นอกจากนี้ถือว่าเป็นพื้นฐานแทรกคำสอนทางพระพุทธศาสนาสู่จิตใจคนสะท้อนอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมเป็นแรงบันดาลใจ การวางแผนผังวัดก็มักจะใช้คติความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุ (สัมภาษณ์: พระครูวิบูลเจติยาทร)

พระครูภาวนาโสภิต, ผศ.ดร. กล่าวว่า “เขาสุเมรุในล้านนาได้สร้างคุณค่าที่มีอิทธิพล ต่อความเชื่อวัฒนธรรมการปกครองให้เกิดขึ้นในสังคมล้านนา ทำให้เป็นรากฐานที่สำคัญที่ปลูกฝังความเชื่อเหล่านี้ อีกทั้งยังเป็นการยึดมั่นในคำสอนและเป็นการผสมผสานแนวความคิดที่มีเดิมอยู่แล้วจึงทำให้เป็นอัตลักษณ์ของล้านนาโดยแท้จริง นอกจากนี้ถือว่าเป็นพื้นฐานแทรกคำสอนทางพระพุทธศาสนาสู่จิตใจคนสะท้อนอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมเป็นแรงบันดาลใจ เขาพระสุเมรุ คือ อันเป็นที่สถิตประทับของพระอินทร์” (สัมภาษณ์: พระครูภาวนาโสภิต)

2.2 คติความเชื่อภูเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของโลก

คัมภีร์ไตรภูมิล้านนาฉบับของวัดเสาหิน ตำบลหนองหอย อำเภอเมืองจังหวัด เชียงใหม่ ได้กล่าวไว้ว่า “พญาสมุระสักระราชได้ออกไปตั้งเวียงอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำมูกลาวอยู่ 7 คน คนสุดท้ายต้องเป็นหญิงรูปร่างสวยดุจดั่งทองคำชื่อว่านางพะตะกัจจายะ พระญาปล่อยพระธิดาลงแพพร้อมทั้งบริวาร มาถึงเมืองหนึ่งชื่อว่าเวียงตามะปะณียะ ได้อภิเษกกับบัณฑิตชาวสุทเวะ มีลูกหญิงลูกชายได้ 10 คน กุมมารองค์โต ชื่ออภัยราช ได้เป็นท้าวพญาเป็นใหญ่กว่าพญาในลังกา พญาเทวานังปิยะติสสะ เป็นพระสหายกับพญาธรรมโศกมหาราชซึ่งอยู่ในชมพูทวีป ได้ส่งข่าวสารศาสนาพระพุทธเจ้า ที่รุ่งเรืองในชมพูทวีป บอกแก่พญาสหายที่อยู่ลังกาทวีปเพื่อเอาคุณแก้วตั้งสาม ให้ทานรักสาศีล 5 ศีล 8”

ในคัมภีร์ไตรภูมิล้านนาได้กล่าวถึงโลก ตามเนื้อหาที่ว่าพระพุทธเจ้า ที่รุ่งเรืองในชมพูทวีป บอกแก่พญาสหายที่อยู่ลังกาทวีปเพื่อเอาคุณแก้วตั้งสาม ให้ทานรักสาศีล 5 ศีล 8 คำว่าโลกในคัมภีร์นี้เรียกว่าเป็นชมพูทวีป เรียกลังกาทวีป ซึ่งเป็นที่อยู่ของมวลมนุษยโลกทั้งหลาย

พระครูสิริสุตาภิณธ์ กล่าวว่า “ในความเชื่อแบบพราหมณ์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมติเทพ ซึ่งสถิตบนเขาพระสุเมรุ อันล้อมรอบด้วยเขาสัตบริภัณฑ์ และเมื่อจุติลงมายังมนุษยโลกเป็นสมมติเทพ เมื่อสวรรคตจึงตั้งพระบรมศพบนพระเมรุมาศ หรือพระเมรุ เพื่อ

เป็นการส่งพระศพ พระวิญญานกลับสู่เขาสุเมรุดังเดิม ทั้งนี้การจัดพระราชพิธีถวายพระเพลิงสร้างพระเมรุมาศ เป็นราชประเพณีที่แผ่กระจายเมืองไว้อย่างชัดเจน กล่าวคือ เป็นการถวายพระเกียรติยศที่พระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ถวายแด่พระมหากษัตริย์ที่เสด็จสวรรคตล่วงแล้ว ยังเป็นการประกาศความมั่นคงของบ้านเมือง ด้วยเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแผ่นดินใหม่ โดยแสดงพระบรมเดชานุภาพให้เห็นว่าจะทรงปกครองแผ่นดินให้ผาสุกร่มเย็น” (สัมภาษณ์: พระครูสิริสุตาทิมนต์)

ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์ กล่าวว่า “ความเชื่อภูเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของโลก เขาพระสุเมรุตั้งอยู่เหนือน้ำ 84,000 โยชน์ มีภูเขารองรับ 3 ลูก โดยส่วนฐานคือ ตรีภภู (สามเส้า หรือสามยอด) มีภูเขาล้อมรอบ 7 ทิว เรียกว่าสัตบริภัณฑ์ คือ ยุคนธร กรวิก อสิณธร สุทัต เนมิ นธร วินันตกะและอัสกณ มีเทวดาจตุรมาชิก และบริวารสถิตอยู่ภายในจักรวาลมีภูเขาชื่อ หิมวา (หิมาลัย) ของจักรวาลทั้งหมด เป็นเทือกเขายาวติดกันเป็นพิค เรียกว่าเขาจักรวาล โดยแต่ละจักรวาลมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวดั่งส์ ยังมีมหาทวีปทั้ง 4 คือ อุตตรกทวีป ตั้งอยู่เหนือของภูเขาพระสุเมรุ, บพฺพเทหทวีป ตั้งอยู่ทางตะวันออกของภูเขาพระสุเมรุ, ขมพูทวีป ตั้งอยู่ตอนใต้ของภูเขาพระสุเมรุ คือโลกของเรา, อมรโคยานทวีป ตั้งอยู่ทางตะวันตกของภูเขาพระสุเมรุ (สัมภาษณ์: ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์)

2.3 คติความเชื่อภูเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งเหตุผลและปัญญา ปฏิเสธความงมงาย ดังนั้นจึงปฏิเสธการสร้างโลกของพระเจ้าในศาสนาอื่นด้วยเช่นกัน และไม่ถกเถียงเพื่อหาคำตอบเกี่ยวกับการเกิดดับของจักรวาลและโลกเพราะไม่ใช่เป้าหมายสำคัญของพระพุทธศาสนา และด้วยเหตุผลของเวลาที่มีอยู่อย่างจำกัด พระพุทธองค์จึงไม่ทรงอธิบายลักษณะของโลกและจักรวาลเพื่อโต้แย้งกับศาสนาอื่นมากนัก แต่ตรัสเพียงให้เห็นองค์ประกอบตามธาตุ 4 และเหตุปัจจัยบางประการที่เกี่ยวข้องกับขั้น 5 หลักไตรลักษณ์ หลักปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น อันเป็นสาระสำคัญในการปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์มากกว่า

คำว่า “จักรวาล” มาจากคำในภาษาบาลีว่า “จกฺกวาฬ” ซึ่งพระสิริมังคลาจารย์ ได้อ้างโลกที่ปภัสสรพรรณว่า “ชื่อว่า จักรวาล อันหินจักรวาลแวตวงได้ งดงามไปด้วยเขาสิเนรุ เขาสัตบริภัณฑ์ ทวีปใหญ่ทั้งสี่ ทวีปน้อยสองพัน และมหาสมุทร” และอธิบายความหมายตามรูปวิเคราะห์ว่า “จักรวาล โดยอรรถวิเคราะห์ว่าไป คือ เป็นไปดูล้อรถ ซึ่งหมายความว่า กลม เช่นกับล้อรถ ว่า ธาตุในอรรถว่า ไป อล ปัจจัย อาเทศ ล เป็น พ อนึ่ง ในโลกที่ปภัสสรพรรณได้กล่าวความนี้ไว้ว่า ‘เพราะจักรวาลกลมเรียบดูล้อรถและมีอาการโค้งดูล้อมรอบ ฉะนั้นจึงน่าจะเรียกว่า จักกาวัญ แต่ได้เรียกว่า จักรวาล’ (พระสิริมังคลาจารย์, จกฺกวาฬทีปนี, 2548: 251)

ในพระไตรปิฎกนั้นถือว่าจักรวาลเป็นหน่วยย่อยของโลกธาตุ ซึ่งมีจำนวนมหาศาล แต่ที่ปรากฏเป็นตัวเลขนั้น กล่าวไว้หลายนัย เช่น 10,000 โลกธาตุ (10 สหัสโลกธาตุ หรือ 10 พันโลกธาตุ) ซึ่งโลกธาตุนั้น ยังจำแนกออกไปเป็นขนาดเล็ก มีประมาณ 1,000 จักรวาล ขนาดกลาง มีประมาณ 2,000 จักรวาล และขนาดใหญ่ มีประมาณ 3,000 จักรวาล (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 29 ข้อ 156: 426) หรืออาจจะมากกว่าหรือน้อยกว่าในบางเวลา เช่น 1 โลกธาตุ อาจจะมีประมาณ 10,000 จักรวาล (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 9 ข้อ 149: 47) ขึ้นอยู่กับช่วง การเกิดหรือดับของจักรวาลนั้น ๆ ดังปรากฏในอัครคัมภีร์แห่งที่มกนิคาย ปาฏิหาริครค ว่า “ทั้ง จักรวาลนี้แหละเป็นน้ำทั้งนั้น มีตมบนอนการ ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดวงดาวนักษัตรทั้งหลายยังไม่ปรากฏ กลางคืน กลางวันยังไม่ปรากฏ เดือนหนึ่ง ครึ่งเดือน ฤดูและปีก็ยังไม่ปรากฏ หญิงชาย ก็ยังไม่ปรากฏ สัตว์ทั้งหลายปรากฏชื่อแต่เพียงว่า “สัตว์” เท่านั้น ครั้นเวลาล่วงเลยมาช้านาน เกิดจันดินลอยอยู่บนน้ำ ปรากฏแก่สัตว์เหล่านั้น ดุน้ำนมที่บุคคลเคี้ยวให้แห้งแล้วทำให้เย็น สนิทจับเป็นผาอยู่ข้างบน จันดินนั้นสมบูรณ์ด้วยสี สมบูรณ์ด้วยกลิ่น สมบูรณ์ด้วยรส มีสีเหมือน เนยใสหรือเนยข้นอย่างดี และมีรสอร่อยเหมือนน้ำผึ้งมีมซึ่งปราศจากโทษ” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 120: 89)

สูตรดังกล่าวแสดงให้เห็นได้ว่า ลักษณะของจักรวาลเกิดขึ้นอย่างไรและแสดงว่าสัตว์ ในยุคเริ่มแรกอาจจะเป็นสัตว์กลุ่มเซลล์เดียว ยังไม่แยกแบ่งเป็นเพศชายหรือเพศหญิง ส่วนจันดิน แสดงถึงการก่อตัวของวัตถุธาตุที่ปรากฏแข็งตัวจากน้ำหรือของเหลวเป็นก้อนขึ้น การสังเกตอวกาศ ของนักวิทยาศาสตร์ด้วยกล้องโทรทรรศน์ เช่น การส่งกล้องโทรทรรศน์อวกาศฮับเบิล (Hubble Space Telescope) ออกไปนอกโลกเพื่อสำรวจอวกาศในปี พ.ศ. 2533 ทำให้เห็นวิวัฒนาการ ดังกล่าวชัดเจนขึ้นว่า ความเกิดและดับของจักรวาลมีอยู่จริงเป็นเรื่องธรรมดา จักรวาลและสรรพ สิ่งนั้นมีความยึดโยงเชื่อมต่อกัน ไม่ผิดไปจากคำกล่าวที่ว่า “เด็ดดอกหญ้าสะเทือนถึงดวงดาว” เพราะมีกฎแห่งความสัมพันธ์กันระหว่างจักรวาลและกฎธรรมชาติของพระโพธิสัตว์ 16 ประการ ที่ ระบุงการเกิดขึ้นของจักรวาลและการเกิดขึ้นของพระโพธิสัตว์ไว้ ดังปรากฏในมหาปทานสูตร แห่ง ที่มกนิคาย มหาวรรค มีความว่า “เวลาที่พระโพธิสัตว์จุติจากสววรรคชั้นดุสิตเสด็จลงสู่พระครรภ์ของ พระมารดา แสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้นในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหม โลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ แม้ในช่องว่างระหว่างโลกซึ่งไม่มีอะไรคั่น มีสภาพมืดมิดหรือที่ที่ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ซึ่งมีฤทธิ์มาก มี อานุภาพมากส่องแสงไปไม่ถึง ก็มีแสงสว่างเจิดจ้าหาประมาณมิได้ปรากฏขึ้น ล่วงเทวานุภาพของ เหล่าเทพ เพราะแสงสว่างนั้น เหล่าสัตว์ที่เกิดในที่นั้น ๆ จึงรู้จักกันและกันว่า “ยังมีสัตว์อื่นเกิด ในที่นี้เหมือนกัน” และ 10 สหัสโลกธาตุ (10 พัน = 10,000) นี้สันสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่าง

เจตจำหาประมาณมิได้ก็ปรากฏขึ้นในโลก ล่วงเทวานุภาพของเหล่าเทพ ข้อนี้นี้เป็นกฎธรรมดาในเรื่องนี้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 10 ข้อ 18: 11)

พระศรีธรรมโศภณ กล่าวว่า “ไตรภูมิกล่าวถึงภูมิ (แดน) ทั้ง 3 คือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ ซึ่งมีเนื้อหาพรรณนาถึงที่อยู่ ที่ตั้ง และการเกิดของมนุษย์ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และเทวดา ที่ตั้งเหล่านี้มีเขาพระสุเมรุเป็นหลัก เขาพระสุเมรุนั้นตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อม ทิวเขามีชื่อต่างๆดังนี้ 1. ยุคนธร 2. อสินธร 3. กรวิก 4. สุทัศน์ 5. เนมินธร 6. วินันตก และ 7. อัศรธรน ซึ่งเป็นเขารอบนอกสุด ทิวเขาเหล่านี้รวมเรียกว่าเขาสัตตบริภัณฑ์ ส่วนทะเลที่รายล้อมอยู่ 7 ชั้น เรียกว่า สัตตندر ถัดจากทิวเขาอัศรธรนออกมาเป็นมหาสมุทรอยู่ทั่วทุกด้าน แล้วจะมีภูเขาหลักกันทะเลนี้ไว้รอบเรียกว่า ขอบจักรวาล พ้นไปนอกนั้นเป็นนอกขอบจักรวาล” (สัมภาษณ์: พระศรีธรรมโศภณ)

พระครูสิริสุตานุยุต, รศ.ดร. กล่าวว่า “จักรวาลในล้านนา ทศนะหรือความคิดเห็นที่ชาวล้านนามีต่อบุคคลและสังคม แสดงออกมาในรูปของความรู้ด้านต่างๆ ความเชื่อ ศิลปะ ศิลปกรรม กฎหมาย ประเพณีต่างๆ ตลอดจนการอบรมสั่งสอน เป็นการอธิบายตนเอง สิ่งแวดล้อมตามความเข้าใจ ความรู้ และความเชื่อของชาวล้านนาที่มีต่อสังคมระดับต่างๆ ในอดีตมักเป็นโลกทัศน์ที่ไม่ต่างกันนัก หลักฐานจากการถ่ายทอดผ่านพฤติกรรม ความคิด ความเชื่อ ที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม มีพัฒนาการตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกสังคมล้านนา การถ่ายทอดคติความเชื่อเกี่ยวกับไตรภูมิจักรวาล หรือโลกทั้งสาม อันประกอบด้วยกามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ” (สัมภาษณ์: พระครูสิริสุตานุยุต)

พระครูโสภิตปัญญาคม กล่าวว่า “จุดหมายสูงสุดของคติไตรภูมิจักรวาลที่ใช้ในการอธิบายให้เห็นถึงจักรวาล ชาติภพ ภพภูมิทั้งสามนอกจากการเวียนว่ายตายเกิดที่เป็นอยู่ในภพภูมิทั้งสามแล้ว ยังเน้นเป้าหมายสูงสุดของการเวียนว่ายตายเกิด คือ “นิพพาน” ความดับสนิทแห่งกองกิเลสและกองทุกข์ มีหนทางไปถึงได้ด้วยการทำความดีตามหลักธรรมคำสอนของศาสนา อันได้แก่การรู้ถึงอริยสัจ 4 ความจริงอันประเสริฐ และมรรค 8 สิ่งที่ควรประพฤติเพื่อความรู้แจ้งเห็นจริง สิ่งที่เกิดขึ้นในอดีตจะส่งผลถึงสิ่งที่จะเกิดในอนาคตอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับ “กรรม” หรือการกระทำที่เป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันส่งผลถึงการกำหนดพฤติกรรมของคนให้ประพฤติแต่กรรมดี เพื่อประโยชน์ในการอยู่ร่วมกันอย่างมีปกติสุขในปัจจุบัน และชีวิตในอนาคตต่อไปในอนาคต” (สัมภาษณ์: พระครูโสภิตปัญญาคม)

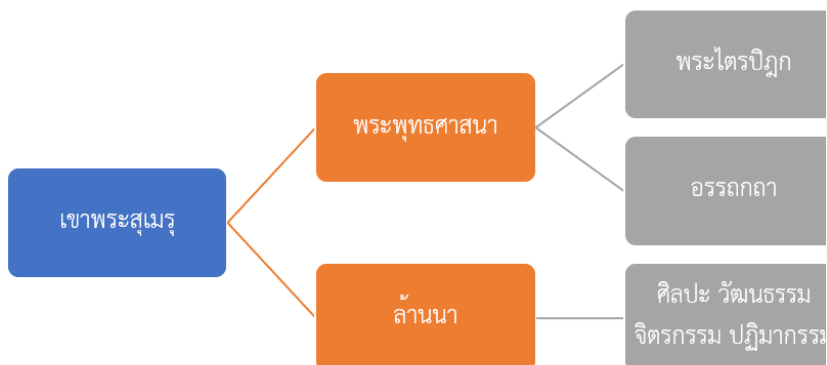
อภิปรายผล

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุในล้านนา สามารถนำมาอภิปรายผลได้

ตามวัตถุประสงค์ ดังนี้ แนวคิดเรื่องเขาพระสุเมรุปรากฏในเรื่องของจักรวาล ซึ่งมีเนื้อหาทั้งในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและไตรภูมิพระร่วง สอดคล้องกับงานวิจัยของ สุภาพร พลายเล็ก (2557: ก) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์ วิชาปุราณะและ ไตรภูมิพระร่วง” พบว่า ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณกรรมสอนศาสนาที่มีเนื้อหาเรื่องจักรวาลซึ่งสืบรากเหง้าทางความคิดมาจากประเทศอินเดีย จักรวาลในไตรภูมิพระร่วงมีลักษณะทรงกระบอก โลกเป็นศูนย์กลางของจักรวาล มีเขาเมรุหรือเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของแผ่นดิน ล้อมรอบด้วยทวีปและมหาสมุทร มีแดน “การตะ” หรือ “ชมพูทวีป” เป็นศูนย์กลางในการสร้างกรรมที่คล้ายกัน จักรวาลและสรรพสิ่งดำเนินไปตามวัฏจักร ของธรรมชาติอันเกิดจากการกระทำของมนุษย์ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระครูวิจิตรธรรมาทร (เรียน ดิสสวโร) (2561: 37) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิชาปุราณะและไตรภูมิพระร่วง” พบว่า เขาพระสุเมรุเป็นที่อยู่ของเทวดา โดยเฉพาะในชั้นจาตุมหาราช จะมีเทวดาผู้เป็นใหญ่จำนวน 4 องค์ (จตุโลกบาลเทวดา) รักษาโลกประจำทิศทั้ง 4 คือ (1) ท้าวธตรฐ มีพวกคนธรรพ์เป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ (2) ท้าววิรุฬหก มีพวกกุมภภัณฑ์เป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศใต้ของเขาพระสุเมรุ (3) ท้าววิรูปักษ์ มีพวกนาคเป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศตะวันตกของเขาพระสุเมรุ (4) ท้าวกุเวรหรือเวสสุวัณ มีพวักษัณห์เป็นบริวาร มีหน้าที่ดูแลและปกครองด้านทิศเหนือของเขาพระสุเมรุ

องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

จากการศึกษาแนวคิดเรื่องเขาพระสุเมรุในล้านนา พบว่า ความเชื่อและแนวคิดเกี่ยวกับเขาพระสุเมรุในล้านนาได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งพระไตรปิฎก อรรถกถา และคัมภีร์ในยุคคลัง เช่น ไตรภูมิพระร่วง ความเชื่อเรื่องเขาพระสุเมรุได้มีอิทธิพลต่อชาวล้านนาทั้งในด้านวัฒนธรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรมและประเพณี ดังนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัย

สรุป

เขาพระสุเมรุ ตามคติในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศาสนาเชน คือภูเขาที่เป็นศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล เป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตในภพและภูมิต่าง ๆ ของสัตว์โลก เขาพระสุเมรุตั้งอยู่เหนือน้ำ 84,000 โยชน์ มีภูเขารองรับ 3 ลูก โดยส่วนฐานคือ ตรีภภู (สามเส้า หรือสามยอด) มีภูเขาล้อมรอบ 7 ทิว เรียกว่าสัตบริภภัณฑ์ คือ ยุคนธร กรวิก อิสินธร สุทัต เนมิ นธร วินันตกะและอัสกัณ มีเทวดาจตุรหาราชิก และบริวารสถิตอยู่ภายในจักรวาลมีภูเขาชื่อ หิมวา (หิมาลัย) ของจักรวาลทั้งหมด เป็นเทือกเขายาวติดกันเป็นพืด เรียกว่าเขาจักรวาล โดยแต่ละจักรวาลมีพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวดิงส์ ยังมีมหาทวีปทั้ง 4 คือ 1. อุตระทวีป ตั้งอยู่เหนือของภูเขาพระสุเมรุ 2. บุษบิเททวีป ตั้งอยู่ทางตะวันออกของภูเขาพระสุเมรุ 3. ชมพูทวีป ตั้งอยู่ตอนใต้ของภูเขาพระสุเมรุ คือโลกของเรา 4. อมรโคยานทวีป ตั้งอยู่ทางตะวันตกของภูเขาพระสุเมรุ ในมหาทวีปยังมีทวีปย่อย ๆ เป็นบริวารอีก 2,000 ทวีป ในทิศทั้ง 4 ของจักรวาล มีมหาสมุทรทั้ง 4 อันมีน้ำเต็มเป็นนิจ ประกอบด้วย 1. ปิตสาคร ทางทิศเหนือ มีน้ำสีเหลือง 2. พลิกสาคร ทางทิศตะวันตก มีน้ำใสสะอาด เหมือนแก้วผลึก 3. ชีรสาคร เกษียรสมุทร ทางทิศตะวันออก มีน้ำสีขาว 4. นิลสาคร ทางทิศใต้ มีน้ำสีน้ำเงินอมม่วง บนยอดเขาพระสุเมรุ คือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีนครแห่งเทพที่ชื่อครุฑไตรตรังษ์อยู่ มีพระอินทร์เทวราชเป็นผู้ปกครองทำหน้าที่เป็นเทวราชผู้อภิบาลโลก และพิทักษ์คุ้มครองให้แก่มนุษย์ ที่อยู่ของพระอินทร์เรียกว่าไพยชนดัมหาปราสาท ตรงกลางเป็นที่ประดิษฐานแท่นบัณฑุกัมพลอันเป็นทิพยอาสน์

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

แนวคิดเรื่องเขาพระสุเมรุมีอิทธิพลต่อชาวล้านนาทั้งในด้านความเชื่อ ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ก่อให้เกิดผลงานด้านศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และจิตรกรรมเป็นจำนวนมาก อีกทั้งแนวคิดเรื่องเขาพระสุเมรุที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ยุคหลัง เช่น คัมภีร์ไตรภูมิพระร่วงยังได้แฝงคติธรรม ปลุกฝังให้คนละอายชั่ว กลัวบาป จึงสมควรที่จะมีการนำคัมภีร์เหล่านี้บรรจุเป็นคัมภีร์อ่านเสริมสำหรับประชาชนทั่วไป

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

ควรมีการศึกษาเกี่ยวกับศิลปกรรมที่เกิดจากแนวคิดเรื่องเขาพระสุเมรุแบบเจาะลึก เช่น การสร้างปราสาทงานศพของพระสงฆ์ในล้านนา การสร้างแท่นบูชาเทียนสัตตภัณฑ์ เป็นต้น เพื่อสะท้อนเห็นอิทธิพลของภูเขาพระสุเมรุได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- ณรงค์กรณ รอดทรัพย์ ภูศิษฐ์ แสงกิจ และนิพัทธ์พงศ์ พุ่มมา .(2557). “คติไตรภูมิกับการสร้างพระเมรุและพระเมรุมาศ”. **วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี**. 6 (2): 34.
- พระวิจิัย อธิโก (ชัยเจริญวรรณ). (2560). “ความเชื่อเรื่องไตรภูมิของคนในสังคมล้านนา”. **วารสาร มจร. พุทธปัญญาปริทรรศน์**. 2 (3): 21-30.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2538). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระสิริมงคลจารย์. (2548). **จกกวาทธิปนี**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- พระครูวิจิตรธรรมมาทร (เรียน ตีสวัสดิ์). (2561). “การวิเคราะห์แนวคิดภุมิในพระไตรปิฎกที่ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง”. **ดุขภูมินพนธ์พุทธศาสตรดุขภูมินันตติ สาขาวิชาปรัชญา**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สุภาพร พลาลัย. (2557). “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิ พระร่วง”. **ดุขภูมินพนธ์ศิลปศาสตรดุขภูมินันตติ สาขาวิชาภาษาสันสกฤต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สัณหาษณ :

1. พระเทพรัตนนายก, เจ้าคณะจังหวัดลำพูน, 27 เมษายน 2567.
2. พระศรีธรรมโสภณ รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน 7 พฤษภาคม 2567.
3. พระครูวิบูลเจติยาทร, ผศ., รองเจ้าคณะจังหวัดลำพูน, 7 พฤษภาคม 2567.
4. พระครูภาวนาโสภิต, ผศ.ดร., วัดบ้านเหล่าตาเขียว, 7 พฤษภาคม 2567.
5. พระครูสิริสุตาทิณนธ์, เจ้าคณะอำเภอทุ่งหัวช้าง, 11 พฤษภาคม 2567.
6. พระครูสิริสุตานุยุต, รศ.ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ลำพูน, 11 พฤษภาคม 2567.
7. พระครูโสภิตปัญญาคม, เจ้าอาวาสวัดช้างรอง, 11 พฤษภาคม 2567.
8. ดร.พัลลภ หารุคำจา, 11 พฤษภาคม 2567.
9. ดร.นฤพนธ์ สมเจริญ, 12 พฤษภาคม 2567.
10. ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, 27 เมษายน 2567.